

А. Жунусова, 1-курс
Ғылыми жетекшісі: Ж.С. Рамазанова, журналистика кафедрасының
доценті, филология ғылымдарының кандидаты
(Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

СӨЗ ӘДЕБІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

«Өнер алды — қызыл тіл» деп қазақ халқы сөйлеу шеберлігіне, жалпы тіл мәдениетіне үлкен мән беріп бағалаған. Қай қоғамда, қай заманда болса да халықтың жігерін тасытып, жанын баурап, қуаттандырған да осы — тіл құдіреті. Тіл мәдениеті — сауатты да әсем, мәдениетті де сыпайы сөйлей білу, әсерлі де орынды етіп қолдана алу шеберлігі деп білеміз. Қазақ — озық ойлы, ақын жанды, шебер тілді, шешен халық. Тілдің тазалығы, құнарлығы таза сөйлеу, тіл дұрыстығы, тіл мәдениеті — келешектің қандай кезеңінде де басты талабы болып қала бермек. Қазақстан Республикасы Президентінің «Тілдерді қолдану мен дамыту бағдарламасында»: «Тілді дамыту — Қазақстан Республикасы мемлекеті саясатының аса өзекті бағыттарының бірі», — деп бекерден-бекер айтылмаған. Сондықтан да еліміздің әрбір азаматы тілдің тазалығын, сөздің құнарлығын сақтауда өз үлесін қосып, әрқашанда тіл мәдениетін сақтауға ұмтылуы керек. «Халықтың ұшан-теңіз сөз байлығының ішінен ең қажетті, ең ұтымды тілдік құралдарды таңдап алып, оларды айтылмақ ой мен мәтіннің мазмұнына, мақсатына сай етіп тіркестіре алу білгірлік пен шеберлікті қажет етеді»¹. Мәтінді жүйелі түрде мазмұндай алу да тіл мәдениетіне жатады.

Сөзге жауапсыз қарау дағдымызға айналып кетіп жүрмесін. Әсемдік әлемі деп алынып жүрген эстетикалық санатқа айналған ұғымды ендігі жерде әдемілік дүниесіне айналдырып қарабайырланудың қажеті жоқ.

Қағаз бетіне түсер алдында ұғымның немесе сөздің осы уақытқа дейін қалай айтылып, жазылып жүргенін ой елегінен бір өткізіп алған, бұрынғы тәжірибені мансұқ етпеген жөн.

Әсіресе, термин сөздерді қолданған кезде абай болу керек. Мәселен, «Астана ақшамы» газеті «Дарын» конкурсының сыйақысы деп жазған екен. Сыйлық бұл арада адамның еңбегіне немесе қабілетіне қоғам тарапынан берілген бағаны меңзеп, әлеуметтік мәнге ие болып тұр. Сыйлық пен сыйақының арасында заң тұрғысынан да біраз алшақтық бар. Мысалы, орыстар бірін «премия», екіншісін «вознаграждение» дейді.

Әртүрлі өмір жағдайларына байланысты біздің тіліміз әркелкі сипатта қолданылады. Мысалы, жұмыста біз іскерлік сипаттағы, үйде қарапайым тіл, халық алдында сөйлеген кезде тіптен басқаша сөйлеу мәнерін пайдаланамыз. Кез келген жағдайда сөйлеу мәдениетін дұрыс қалыптастыру үшін, нақты ережелерге жүгіну шарт:

- дыбыстардың дұрыс айтылуына назар аудару (Кейбір облыстарда дыбыстың дұрыс айтылмауы: «а» дыбысының «ә» дыбысына ұқсас айтылуы); жалғаулардың дұрыс жалғанбауы әсерінен сөздердің мағынасының бұзылуын ескеру;
- ойды түсінікті тілмен жеткізе білу;
- көп әдебиеттерде дұрыс аударылмауы салдарынан сөйлемдердің шұбалаңқы болуы, тіпті мағынасының жоғалып кетпеуіне назар аудару;
- аударма мәтінінің түсікті болуын қадағалау;
- сөйлеу мәдениетінде этикалық нормаларды сақтау;
- мәнерлеп сөйлеуге дағдылану.

Қазақпа ойламайтын, ұлттық тіл білімінің қарапайым ережелерінен бейхабар адамның тіл білімі саласына келмегені дұрыс; егер ол сөз қайталау, ой қайталау, қала берді, сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі ережесін білмесе, ол халыққа ақпарат жеткізіп қарық қылмайды, мұндайлар әлдебір ресейлік журналистердің мақамына дейін көшіруге әуестеніп кетеді. Қа-

зақша сөйлейтін өзге ұлт өкілдерінің өрескел қателіктері кешірілмеуі тиіс. Тілдің тазалығы — көпке ортақ талап.

Шұбалған сөйлемдер, әсіреқызыл, әсіре көркем тіркестермен көп әуестенбей, сөйлем ықшамды болуы керек.

Міне, осы шарттардың орындалмауынан қазіргі кезде тіліміз шұбарланып, жастардың сөйлеу мәдениетінің деңгейі күннен-күнге төмендеуде. Сондықтан да бұл тіл саясатының өзекті мәселесі болып табылады. «Ел тәуелсіздігін тіл тәуелсіздігімен астастыра қарап, туған тілдің тұғырын биіктегу қамы қолға алынғалы да біраз уақыт болып қалды. Тіл — қарым-қатынас құралы», адамның ой-өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін айна². Тіл мәдениетінің өзектілігі әрқашан ескеріліп, қай халық болса да бұл мәселені айналып өткен емес. Қазіргі таңда бұл — тіл мәдениетінің көкейтесті мәселелерінің бірі.

¹ Жазушы және сөз мәдениеті. — Алматы, 1983. 87-б.

² *Серғалиев М.* Сөз сарасы. — Алматы, 1989. 113-б.